

Umjetnički izričaj lončara u Podravini tijekom ranog srednjeg vijeka

IVAN VALENT

Kada se govori o ukrašavanju posuda i interpretaciji ukrasa postavlja se pitanje gdje je lončar vidio određeni način ukrašavanja ili je odabrani ukras bio njegov samostalni odabir. Poznato je kako unutar svakog razdoblja postoje karakteristični tipovi i vrste ukrasa koji su zastupljeni, a onda i za određenu kulturu ili zajednicu unutar njega. Također, zajednice se sele i dolaskom na novi prostor ili neposredno iz nekog drugog prostora (trgovinom kao najvjerojatnijim kontaktom) donose svoje tipove ukrasa te/ili preuzimaju tipove ukrasa od drugih zajednica. U arheološkoj se interpretaciji tijekom prapovijesnog razdoblja takve pojave najčešće definiraju kao nove kulture ili njihove druge faze. U razdoblju prapovijesti i antike ukrašavanje je, ali i izrada i namjena pojedinih posuda, imala dublje značenje. Lončari su posude ukrašavali motivima koje su vidjeli oko sebe, u vlastitoj interpretaciji, te na taj način direktno ili simbolički projicirali svoju okolinu. No, što je i bitnije, prikazivali su svoja vjerovanja na medij koji je bio dostupan širokom krugu zajednice. Što se tiče razdoblja srednjega vijeka, vjerujem kako je ukrašavanje posuda manje usmjereno na duhovni, a više na sam umjetnički aspekt te ću se unutar članka orijentirati upravo na njega. Primarno ću se usredotočiti na razdoblje ranoga srednjega vijeka na prostoru Podravine, poglavito na lokalitetima u okolici Torčeca, gdje sam na pojedinim primjerima u izvedbi i odabiru motiva uočio umjetnički izričaj lončara.

Ključne riječi: keramika, lončari, ukrašavanje, antika, rani srednji vijek, umjetnički izričaj

1. Uvod

Keramika je najzastupljeniji pokretni nalaz na arheološkim lokalitetima i pitanje lončara i njihove proizvodnje obrađivano je u velikom broju znanstvenih radova, u kojima je keramički materijal primarno prikazivan u kontekstu slojeva i objekata na arheološkom lokalitetu unutar kojih je pronađen. Kada se unutar radova govori o samoj keramici, opisuje se način izrade svakog od ulomaka ili posuda te ukrasi koji su na njoj zastupljeni. Navodi se faktura ulomka (gruba, srednja, fina), njegova boja (vanjska, presjek, unutarnja stijenka),

način izrade (prostoručno, sporo ili brzo lončarsko kolo, sadrži li ulomak tragove okomitog zaglađivanja na unutarnjoj stijenci),¹ primjese koje su se tijekom pripreme miješale s glinom² (organski materijali,³ vrsta i veličine

1 SEKELJ IVANČAN, Tajana: *Podravina u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Institut za arheologiju, 2010., 184.

2 BEKIĆ, Luka (ur.): *Utvrda Čanjevo. Istraživanja 2003 – 2007*, Visoko: Hrvatski restauratorski zavod, 2008., 140–160; VALENT, Ivan: *Srednjovjekovna naseljenost koprivničke Podravine*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, diplomski rad, 2014., 203–231.

3 GUŠTIN, Mitja; PAVLOVIĆ, Daša: *Karakteristike najranije slavenske keramike. Primjer lonca iz objekta SO 11 s nalazišta Murska*

Sl. 1. Torčec – Prečno Pole I u tijeku arheoloških iskopavanja 2008. godine (snimila: snimila: T. Tkalčec, Institut za arheologiju).

Sl. 2. Ulomci ranosrednjovjekovnog keramičkog posuđa *in situ* u zapuni jamskog objekta SJ 73/74 na lokalitetu Torčec – Prečno Pole I 2007. (snimila: T. Tkalčec, Institut za arheologiju).

kamenčića⁴). Ukratko, opisuje se tehnologija izrade i ukrašavanje keramičkih ulomaka i posuda koja omogućujući datiranje lokaliteta.

Kada govorimo o keramičkim posudama, jedna od prvih stvari o kojima ćemo razmišljati jest njihova upotreba, tj. funkcionalnost. Gledajući odnos funkcionalnosti i ukrašavanja jasno je kako je samo ukrašavanje nebitno i nepotrebno. Nadalje, sama izrada posude traje dulje, pogotovo ako se ukrašavanje odvija u nekoliko faza ili je potrebno nekoliko pečenja kako bi posuda u konačnici imala željeni ukras koji se mogao održati. Stoga, zašto su posude ukrašavane? Odgovor na to je jednostavan, a leži u činjenici da je čovjek kulturno i duhovno biće koje razvojem svoje kulture napreduje. Ta se kultura i vjerovanja tada manifestiraju u medijima koji su čovjeku dostupni, bilo da se radi o keramici, metalu, staklu, pisanoj riječi, slici ili nekom drugom obliku. S druge strane, uvidamo kako je čovjek, paralelno s napretkom i svladavanjem različitih vještina, svakodnevnim uporabnim predmetima (posude, kopče, oružje, oruđe ili dr.) ukrašavao iz dva razloga. Jedan je zasigurno čisto dekorativan, dok drugi ima duhovnu notu. Upravo se zato ukrašavanje keramičkih posuda može promatrati i u umjetničkom kontekstu, a sami lončari kao umjetnici. Ta je umjetnost u pojedinim slučajevima i vremenima produkt vjerovanja i duhovne kulture zajednice, dok se u pojedinim može gledati kao čisto ukrašavanje i zadovoljavanje ljudske potreba za „nečim lijepim“, bilo ono u vlastitom odabiru lončara ili uvjetovano potrebama i narudžbama zajednice te ukusom vremena.

Tijekom izrade diplomskog rada na temu ranosrednjovjekovnih naselja koprivničke Podravine djelomično sam se dotaknuo umjetničkog izričaja lončara i motiva i ukrasa kojima su ukrašavali keramičke posude. Pojedini su me ukrasi naveli da o njima razmišljam, ne samo datacijski, već i s umjetničke strane. Ta je okolnost i razlog nastanka manjeg poglavlja unutar diplomskog rada koji ovdje donosim u

proširenom obliku, a koji je započeo u trenucima razbibrige i pokušaja razmišljanja o bilo čemu drugom osim o samom pisanju.

2. Rimsko Carstvo i kasna antika

U vrijeme Rimskog Carstva, koje se prostiralo na širokom europskom i Sredozemnom prostoru, svako je naselje imalo peč za proizvodnju keramike koja je u potpunosti ili djelomično zadovoljavala potrebe zajednice. Također, taj zaključak vrijedi za sva prethodna razdoblja prapovijesti. S druge strane, u antičko se vrijeme odvijala proizvodnja keramičkih posuda, amfora i građevinskog materijala u velikim radionicama, poput onih pronadenih u Crikvenici,⁵ Fažani, Solinama (otok Krk), kod Lopara (otok Rab) i dr. Takve su radionice, u većini slučajeva privatne, osnovane kako bi zadovoljile velike potrebe za građevinskim materijalom (tegule, imbreksi, suspenzije i dr.) te ambalažom koja se koristila za prijevoz velikih količina hrane i tekućine u bliže ili udaljene krajeve; bile one za potrebe Carstva ili privatne svrhe. One su zapošljavale i veliki broj lončara od kojih su pojedini (ili većina) mogli biti i robovi.

Također, tada su, kao i u vrijeme klasične i helenističke Grčke, za potrebe velikog i bogatog tržišta postojali i specijalizirani lončari-obrtnici i radionice koje su radile skupocjeniju robu koja je putem trgovine dolazila do brojnih naselja i posjeda. Najpoznatiji i najrašireniji tip takve rimskodobne keramike jest *terra sigilata*. Kao primjer jedne takve posude navodim posudu crvene Rheinabernske *terrae sigillatae* s pečatom majstora CERIALIS F(ecit),⁶ pronađenu u Tumulu C na lokalitetu Gradina kod Novačke, a koja predstavlja iznimno kvalitetan i skupocjen umjetnički rad iz sredine 3. stoljeća. Postavlja se pitanje jesu li već tada postojali i slobodni lončari koji su puтовали kroz manja mjesta ili je svako ili nekoliko manjih naselja imalo jednog ili više lon-

Sobota – Nova Tabla // Archeologia Adriatica III, Zadar, 2009., 296–297.

4 TOMIČIĆ, Željko; JELINČIĆ, Kristina: *Suhopolje – Kliskovac. Od mjesta opisa do arheološke spoznaje*, Zagreb: Institut za arheologiju, 2011., 147–158.

5 LIPOVAC VRKLJAN, Goranka; OŽANIĆ ROGULJIĆ, Ivana: *Distribucija crikveničke keramike kao prilog poznavanju rimskog gospodarstva* // Senjski zbornik Vol. 40, No. 1, Senj, 2013., 255–270.

6 ŠARIĆ, Ivan: *Antičko nalazište u Novačkoj* // Podravski zbornik '79 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1979., 140, 149, 153.

čara? Trenutno se na to ne može odgovoriti jer nam takvi podatci nisu dostupni i za sada ova premisa i dalje ostaje kao pretpostavka.

Kada govorimo o antičkom vremenu i mogućim putujućim lončarima možemo pretpostaviti kako su radili za novac, no što je s lončarima u ranom srednjem vijeku?

3. Rani srednji vijek

Gledajući keramiku tzv. praškog tipa,⁷ koju nalazimo na brojnim lokalitetima u Sloveniji, sjevernoj Hrvatskoj⁸ i Podravini,⁹ uviđamo kako ona ima svoje posebnosti. Iako postoje osnovni tipovi lonaca koji su jedinstveni za sav slavenski svijet, postoje i određene raznolikosti¹⁰ o kojima neću govoriti jer izlaze iz okvira teme ovog rada. U slučaju ranih slavenskih lokaliteta govorimo o populaciji koja je na određeni prostor doselila s drugog mjesta. Unutar te populacije, tj. manjih zajednica, nalazio se jedan ili nekoliko lončara koji su izrađivali posude na način kako su bili naučeni.

Prema podacima s arheoloških istraživanja, prvi slavenski lončari koji su doselili u novi prostor, svoje posude u najranijoj fazi izrađivali su ručno. Ubrzo su ih počeli doradivati, a zatim i u potpunosti izrađivati na sporom lončarskom kolu.¹¹ Idući korak u tehnološkom napretku bila je paralelna upotreba sporog i brzog lončarskog kola,¹² dok su već potkraj razdoblja ranoga srednjega vijeka posude u najvećoj mjeri izrađivane na brzom kolu.¹³ Te su posude u početku neukrašene, no s vremenom se počinju ukrašavati,¹⁴ vjerojatno pod utjecaj-

jem lokalnog stanovništva preuzimajući njihove motive.

No, pogledamo li raniju lokalnu produkciju antičkih i kasnoantičkih lončara, vidimo kako su posude bile izrađivane na brzom kolu i ukrašavane različitim valovnicama i linijama.¹⁵ Usporedimo li antičko razdoblje koje koristi brzovrteće kolo možemo pretpostaviti kako je u ranom srednjem vijeku svako ili više manjih naselja vjerojatno imalo jednog ili nekoliko lončara koji su zadovoljavali vlastite potrebe za keramičkim posudom. Pitanje koje se postavlja jest gdje je nestalo i što se dogodilo s njihovim znanjem i vještinom te upotrebom brzovrtećeg kola na izmaku kasne antike i početku ranoga srednjega vijeka na prostoru kontinenta?! Navodim kontinenta jer se na prostoru Istre, Kvarnera i Dalmacije u razdoblju kasne antike i ranokršćanskom razdoblju u potpunosti zadržava upotreba brzovrtećeg kola.

To je pitanje, ali i njegov odgovor, šire od samog konteksta keramičke proizvodnje i lončara, a odnosi se na cjelokupno kretanje stanovništva i koegzistiranje različitih populacija u nekom prostoru. U našem se kontekstu to izravno odnosi na prostor koprivničke Podravine, ali i na prostor kontinentalne Hrvatske i šire. Vjerujem kako djelomičan odgovor leži u objašnjenju što se dogodilo s romaniziranim stanovništvom koje su prvi slavenski došljaci zatekli na prostoru u koji su došli. Ako se upitamo jesu li oni pobjegli tijekom nemirnih vremena 5. i 6. stoljeća, logičan je odgovor da nisu. Vjerojatnije se populacija zbog nemirnih vremena smanjila, dok je dio vjerojatno otišao i smjestio se unutar utvrđenijih naselja na brdovitim predjelima koja su nam za prostor kontinenta, opet nažalost, još nedovoljno poznata. Također, stanovništvo je moglo i iseliti na druge prostore (obala), ali i preseliti se zajedno s novopridošlom populacijom koja je pro-

7 BEKIĆ, Luka: *Keramika praškog tipa u Hrvatskoj* // Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština (ur. Tomislav Šeparović), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010., 22.

8 GUŠTIN, Mitja: *Rani srednji vijek od alpskih obronaka do Panonije* // Prilozi Instituta za arheologiju 24, Zagreb, 2007., 290, Sl. 1.

9 VALENT, Ivan: Nav. dj., Karta 10 i lokaliteti Koprivnički Ivanec – Klisa I, Peteranec – Vratnec II (neobjavljeni).

10 BEKIĆ, Luka: Nav. dj., 23.

11 GUŠTIN, Mitja: *Začetki slovanskega naseljavanja na Slovenskem* // Časopis za zgodovino in narodopisje 2 – 3, Letnik 75, Nova vrsta 40, Maribor, 2004., 259–260.

12 SEKELJ IVANČAN, Tajana: Nav. dj., 125.

13 Isto, 130.

14 GUŠTIN, Mitja; TIEFENGRABER, Georg: *Oblike in kronologija*

zgodnjesrednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti // Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveške lončenina na obrobju vzhodnih Alp (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002., 50; GUŠTIN, Mitja: *Začetki slovanskega naseljavanja...*, 259; BEKIĆ, Luka: Nav. dj., 24.; SEKELJ IVANČAN, Tajana: Nav. dj., 105, i dalje.

15 BEKIĆ, Luka: *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina. Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb – Gorican i njezinim prilaznim cestama*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2006., 122–123, 212–214.

lazila kroz ove krajeve. Na kraju, vjerojatno je kako su tijekom kasnijeg razdoblja Seobe naroda i prvih slavenskih došljaka na ovim prostorima novodoseljena populacija i preostala autohtona s vremenom počele zajedno egzistirati. Jedini zasad objavljeni dokaz posljednje pretpostavke vidljiv je na lokalitetu Nedelišće – Stara Ves na kojem je unutar nekoliko objekata pronađen keramički materijal koji je djelomično intepretiran kao slavenski, a djelomično kao kasnoantički. Materijal je radiokarbonskom metodom datiran u sredinu 7. stoljeća i otkriva postojanje suživota između dviju zajednica.¹⁶

Ono što situacija na terenu trenutno otkriva jest vjerojatno smanjenje populacije koje se očituje u manjem broju kasnoantičkih naselja u odnosu na antička. Međutim, u navedenoj tvrdnji leži još jedan problem s kojim se današnja kasnoantička i ranosrednjovjekovna arheologija kontinentalne Hrvatske suočava, a to je trenutno nedovoljno poznavanje kasnoantičkog materijala i mikroregionalnih zbivanja na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek, odnosno u vrijeme Seobe naroda. Zbog još neobjavljenih rezultata istraživanja, trenutno smo suočeni s velikom rupom u poznavanju materijala izvan urbanih cjelina u razdoblju između kraja 4. i sredine 6. stoljeća koja bi dala odgovor na keramičku produkciju, tipove i oblike posuda te na kraju i njihovo ukrašavanje. Upravo u tom kontekstu spomenuti lokalitet Stara Ves kod Nedelišća, iako datiran u sredinu 7. stoljeća, otvara zanimljiva pitanja, jer je, koliko mi je poznato, jedini zasad objavljeni lokalitet na kojem je prepoznat i otkriven suživot populacija koji se očitava u njihovoj različitoj keramografiji.

Kada su u pitanju lončari koji su živjeli u sklopu zajednice, napravio bih usporedbu između dvaju lokaliteta na prostoru koprivničke Podravine koji su međusobno udaljeni 500-tinjak metara, a na kojima se prepoznaje gotovo identična produkcija keramičkog posuda, tj. njihova ukrašavanja. Riječ je o istraživanom naselju Torčec – Prečno pole 1 i novootkrivenom naselju Torčec – Prečno pole 6.¹⁷ Njihov odnos i pretpostavku o migracijama između dvaju naselja ukratko sam opisao

u radu *Srednjovjekovna naseljenost koprivničke Podravine*, prilikom obrade materijala s Prečnog pola 6,¹⁸ tako da se u ovom radu neću ponavljati. No, ono na što ću se usredotočiti jest ukrašavanje posuda.

Prilikom pregleda i usporedbe materijala zamijećeno je kako se gotovo svi tipovi ukrasa na položaju Prečnom polu 1 nalaze i na položaju Prečno pole 6. Jedina je razlika što na Prečnom polu 6 nisu pronađene posude ukrašene kratkim češljastim zarezima koji su smješteni na obodu posude i s njegove unutrašnje strane. Iz tog se podatka mogu izvući dvije različite interpretacije. Prva je da i na Prečnom polu 6 ima posuda koje su ukrašene na isti način, no nisu prikupljene terenskim pregledom, a druga da na Prečnom polu 6 takvih posuda nema. Što se tiče samog ukrasa, on je zabilježen na nekoliko lokaliteta u Sloveniji i pojedini ga autori vežu uz kasnoantičku tradiciju ukrašavanja.¹⁹

Prilikom pisanja navedenog rada na jednom sam ulomku pronašao zanimljivu kompoziciju ukrasa. Taj me ulomak keramike potaknuo da se dotaknem umjetničkog izričaja lončara i promatranja njih kao umjetnika. Radi se o ulomku s lokaliteta Torčec – Prečno pole 6 na kojem se nalaze češljasto izvedeni ukrasi motiva valovnice, horizontalnog snopa i kratkih zareza (T. 1 : 1).²⁰ Radi se o dijelu trbuha posude po čijoj je sredini povučeni horizontalan snop linija, a s gornje i donje strane nalaze češljaste valovnice kratkih intervala, prekidane češljastim zarezima. Najveći se broj češljastih zareza nalazi ipak oko valovnica, s njihove gornje i donje strane, a ne postoji kompozicija niti uzorak po kojem su nanašani. Također, dio njih je horizontalno posložen, a dio koso. Iako je, kako sam već i naveo, kombinacija tih triju ukrasa česta, ono što je zanimljivo jest njihova kompozicija. Za snop linija i valovnicu može se čak i reći da su slagani u nizu (ako se nastavljaju na preostalom dijelu posude), dok su češljasti zarezi očito nanošeni proizvoljno, bez reda, kao da se lončar njima igrao. Na temelju toga vjerujem kako se za ovaj ulomak može pretpostaviti da predstavlja svojevrsan umjetnički izričaj lončara koji

18 VALENT, Ivan: Nav. dj., 161.

19 SEKELJ IVANČAN, Tajana: Nav. dj., 120–121.

20 VALENT, Ivan: Nav. dj., T. 27:22.

16 BEKIĆ, Luka: *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina...*, 212.

17 VALENT, Ivan: Nav. dj., 160–167, T. 26–28.

je dio sebe i svog doživljaja, svoju inspiraciju i igru implementirao u posudu koju je izradio. Vjerujem da kompozicija ukrasa na ovoj posudi nadilazi obično ukrašavanje koje se treba gledati kao dio umjetničkog izričaja. Upravo je to poigravanje motivima razlog zašto bi se ova posuda mogla i trebala izdvojiti iz preostalog fundusa materijala i promatrana u drugačijem kontekstu.

U svrhu dodatne argumentacije u nastavku ću navesti nekoliko primjera ranosrednjovjekovnih posuda s različitim lokaliteta na kojima se kompozicije i tipovi ukrasa mogu promatrati i interpretirati, ne samo kao obično ukrašavanje, već kao aspekt umjetnosti i umjetničkog izričaja lončara. Na njima se pojedini motivi i kompozicije mogu prepoznati iz okoliša, ali i interpretirati kao lončarevi doživljaji okoliša ili prizora iz njega. Navest ću također nekoliko primjera na kojima uobičajen način i motivi ukrašavanja izlaze iz okvira jednostavnog ukrašavanja u vidu nizanja motiva i približavaju se umjetnikovoj igri ukrasa koja se također može interpretirati kao umjetnički izričaj. U sklopu cijele analize napominjem kako je i samo ukrašavanje posuda uobičajenim motivima, koji su u različitim kombinacijama složeni na posudama, također dio umjetničkog izričaja svakog od lončara, no u primjerima koje ću navesti taj se izričaj upotrebom novih motiva ili novom kombinacijom starih ističe iz uobičajenog repertoara ukrašavanja.

Vežano uz motive iz okoliša, ovaj ću pregled započeti s posudom tipa Rötha iz Grupe Leipzinger koja je ukrašena klasjem žita.²¹ Nadalje, jedan od motiva iz prirode koji se pojavljuje na većem broju posuda jest sunce ili njegova interpretacija. Takve posude nalazimo na lokalitetima Zasip u Sloveniji, gdje je posuda bila položena kao prilog u grobu,²² Podedbolicie u srednjoj Poljskoj (T. 1 : 2)²³ te na polj-

skim lokalitetima Gniezno,²⁴ Ostrów Lednicki (ukras se može interpretirati i kao cvijet)²⁵ i Naszacowice.²⁶ Što se tiče drugih motiva izdvojio bih jednu posudu na kojoj se može prepoznati ukas dvoprute pletenice i polukružnih arkada. Radi se o posudi s lokaliteta Cösitz, a gdje se ukrasi jedne posude mogu interpretirati i kao polumjeseci.²⁷ Što se tiče interpretacije lukova, na nekoliko se posuda nalaze ukrasi koji se mogu odrediti kao takvi, ali i ne moraju, no u svakom slučaju radi se o pažljivo izvedenom ukrasu. To su posude A48 s lokaliteta Thaunau am Kamp u Donjoj Austriji²⁸ te posuda s nepoznatog lokaliteta u Slovačkoj (T. 1 : 3).²⁹ Gledajući navedeni ukas lukova i pletenica na posudama možemo reći kako je nastao razvojem i varijacijom ukrasa višepolute valovnice koji nam je poznat još iz antičkog razdoblja, no vezano uz njegovo korištenje u drugom mediju možemo reći kako je i učestalo korišten na ranosrednjovjekovnoj skulpturi na koju je vjerojatno prenesen!

Zadubimo li se dalje u interpretacije tipova ukrasa koji se mogu povezati s prirodom tada bi ukas na tri posude s lokaliteta Mužla – Čenkov, koji je vjerojatno izveden utiskivanjem nokta, mogli interpretirati kao let jata

in Panonsko nižino (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008., 16, Abb. 8 : 1.

24 HILCZER-KURNATOWSKA, Zofia; KARA, Michal: *Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 129., Abb. 6, Siedlungshorizont VIII: 20.*

25 HILCZER-KURNATOWSKA, Zofia; KARA, Michal: Nav. dj., 132, Abb. 8, Siedlungshorizont II: 25.

26 POLESKI, Jacek: *Die Keramik des 7. – 11. Jahrhunderts in Kleinpolen // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 163, Abb. 4: 9.*

27 BRACHMANN, Hansjürgen: Nav. dj., 101, Abb. 5.

28 CECH, Brigitte: *Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp (NÖ). Ein Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik // Zalai Múzeum 3, Zalaegerszeg, 1991., 53, Abb. 1: A48.*

29 FUSEK, Gabriel: *Formanalyse vollständiger Gefäße oder ein weiterer Versuch, frühmittelalterliche Keramikgefäße aus der Slowakei zu klassifizieren // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band II, Brno, 1995., 20, Tip IB1 b:8.*

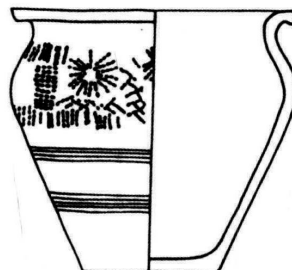
21 BRACHMANN, Hansjürgen: *Zur Entwicklung der slawischen Keramik im Elbe-Saale-Gebiet // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 99.*

22 KNIFIC, Timotej: *Lončenina v zgodnjisrednjeveških grobovih na Slovenskem // Zgodnji Slovani: Zgodnjisrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp / Die frühen Slawen: Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002., 117., kat. br. 2.*

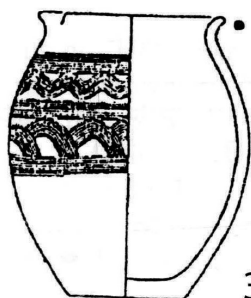
23 DULINICZ, Marek Dulnicz: *Die Slawen – das zersplitterte Volk // Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem*

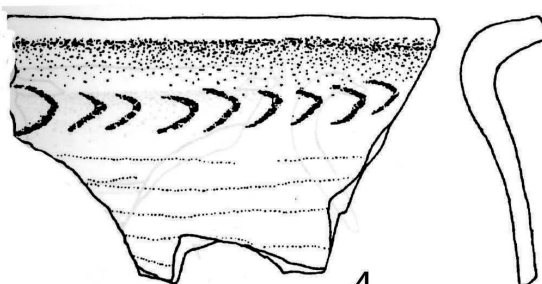
1

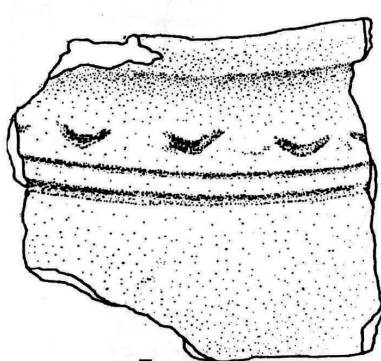
2

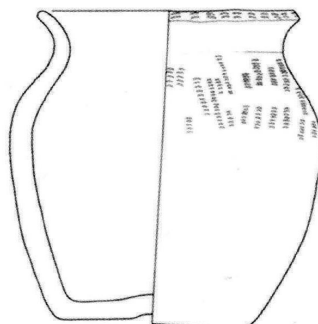
3

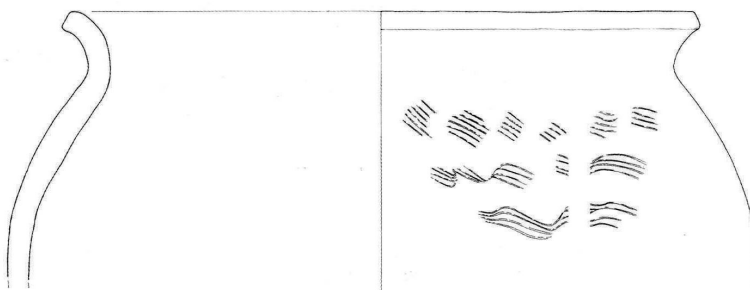
4

5

7

6

T. 1. - 1: Torčec - Prečno pole 6; 2: Podebločie; 3: Slovačka; 4-5: Mužla Čenkov; 6: Nova Tabla; 7: Brodski Drenovac

ptica, a identičan ukras, samo drugačije posložen, s istog lokaliteta kao stado životinja u trku (T. 1 : 4, 5).³⁰ Od motiva iz prirode, kao posljednji od primjera, navodim ulomak posude s lokaliteta Brno – Lišeň kod Staré Zámky,³¹ gdje bi se ukras mogao interpretirati kao sjena drveća na vodi koju bi predstavljala valovnica.

Od različitih kombinacija ukrasa na posudama gdje se može prepoznati igra lončara s motivima i kompozicijom spomenuo bih lonce s lokaliteta Nova Tabla kod Murske Sobotice (T. 1 : 6),³² posudu iz groba br. 13 iz Brodskog Drenovca (T. 1 : 7)³³ i groba iz Begunje na Gorenskom³⁴ te na kraju posudu s lokaliteta Czeladź Wielka u Šleskoj.³⁵ Na posljednjoj se ta kompozicija posebno vidi jer je smislenija i zasigurno je umjetniku ili naručitelju simbolizirala nešto. Identično je s dvije posude koje imaju slične kompozicije, obje s lokaliteta Gniezno kod Poznaña.³⁶

Dotaknuo bih se još i ukrasa koji se nalaze na dnu posude koji su također u određenom kontekstu imali svoje simboličko značenje. Iako su udubine ili izbočenja na posudama primarno bile tehnološke naravi, u kasnijim stoljećima srednjega vijeka one su bile ozna-

ke, tj. potpis lončara ili radionice, poput pečata na antičkim tegulama. Ti su znakovi bili proizvoljni, a najjednostavniji su motivi bili: križ, krug, četverokut i njihove varijacije. Križ se, s druge strane, širenjem kršćanstva može interpretirati i u religijskom kontekstu kao prijenosnik poruke i Riječi. Osim križa i njegovih varijacija, dna posuda imala su i oznake svastike, koja je prapovijesni motiva sunca, a prisutna je i zvijezda. Iako se svastika može gledati u kontekstu redukcije motiva križa upisanog u četverokut, zvijezda je pokazatelj čestog preuzimanja motiva iz prirode.

4. Razvijeni i kasni srednji te novi vijek

U nastavku srednjeg vijeka, tj. tijekom razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka (12. – 16. stoljeće), ali i ranoga novoga vijeka (17. – 18. stoljeće) ukrašavanje posuda doseže novu razinu i primarno je dekorativno. Ta se dekorativnost najviše očituje na stolnom posudu (vrčevi, posude, čaše) i pećnjacima. Nadalje, trgovina keramičkog posuđa u tom je razdoblju iznimno razvijena, tako da se unutar utvrda, vlastelinstava, samostana i crkava koristi fino uvozno posuđe od kojeg najljepši i najkvalitetniji primjeri pripadaju talijanskom majoličkom posuđu. Uz navedene primjere ukrašavanja keramičkih posuda, spomenut ću još i primjer ukrašavanja metalnog oruđa (najčešće sjekira) u razvijenom srednjem vijeku na kojima se u različitim kombinacijama i oblicima (šesterokuti, slova V...) nalaze urezani veći kružići unutar kojih se nalaze manje točkice u kojima se može tražiti i religijska simbolika, vjerojatno indirektna.

5. Zaključak

Arheolozi često uspoređuju posude i ukraše tražeći identične tipove na istom ili nekom udaljenom lokalitetu. No, kada se sagleda individualan način rada svakog od lončara logičan zaključak koji se nameće jest kako je takvu usporedbu gotovo nemoguće napraviti. Čak ni današnji lončari koji rade keramičke posude ne mogu izraditi identične posude. Ako i kreću raditi posudu istog tipa i izgleda, svaka od njih biti će bar malo različita i svaki će lončar uspjeti prepoznati svoju iako će se nekome sa strane (uključujući i arheologe!) možda činiti identičnima.

30 HANULIAK, Milan: *Methodik der Bearbeitung der Keramikkollektion aus Mužla – Čenkov und ihre Ergebnisse // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice, Band II, Brno, 1995., 47, Taf. I: 5–7; 50, Taf. IV: 6.*

31 STANA, Čen k: *Die Entwicklung der Kramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 270, Abb 5:1.*

32 GUŠTIN, Mitja; TIEFENGRABER, Georg: Nav. dj., 54, kat. br. 1.

33 TOMIČIĆ, Željko: *Keramika iz (ponekih) ranosrednjovjekovnih grobalja kontinentalnog dijela Hrvatske // Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjevečke lončenina na obrobju vzhodnih Alp (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002., 137, kat. br. 33.*

34 KNIFIC, Timotej: Nav. dj., 119, kat. br. 8.

35 MOŹDZIOCH, Sławomir: *Die Keramik der Siedlung Bytom Odrzański in Schlesien. Ein Beitrag zur Theorie und Methode der Bearbeitung von frühmittelalterlicher Keramik // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice, Band II, Brno, 1995., 144, Abb. 1: VII.*

36 HILCZER-KURNATOWSKA, Zofia; KARA, Michał: Nav. dj., 129, Abb. 6, Siedlungshorizont VIII: 8, 15.

Budući da je keramički materijal najzastupljeniji nalaz na svim arheološkim lokalitetima, iz navedenih je primjera (prikazanih u ovom radu) vidljivo kako su lončari u razdoblju ranoga srednjega vijeka, ali i ranije, imali značajnu ulogu unutar društva, tj. zajednice unutar koje su živjeli. Oni su bili prvi obrtnici koji su opsluživali naselja robom bez koje bi svakodnevni život bio uvelike otežan. Svaki je od njih imao svojstven način izrade posuda i njihova ukrašavanja iako su svi pratili određene norme i modu koje su bile svojstvene razdoblju unutar kojeg su živjeli. Upravo je ta različitost oblika i ukrasa keramičkog materijala, uz naravno i preostali materijal koji se pronalazi na arheološkim lokalitetima, bila jedno od prvih polazišta u diferencijaciji arheoloških kultura i skupina, a svoj je status zadržala i danas.

Summary

An Artistic point of view on the pottery production in the early middle ages in the Drava River Basin

Ceramics is the most represented find on every archaeological excavation and archaeologist are able to make datation of the site based on the type, shape and the decoration of different vessels. Decoration of ceramic vessels has in most cases been looked at as one of the elements that can contribute to the datation of that vessel. But, what if we would look at it from a different perspective? What if we would interpret these decoration as a means of expressing the spiritual and cultural aspect of the community or just the expression of the potter that made the vessel. This topic is very wide and requires a longer discussion so in this article the author will try to explain his thoughts concerning the decorations on Early Medieval pots. He will try to explain the artistic point of view in the decoration of ceramic pots based on several examples from the River Drava Basin which he will then compare with examples of differently decorated pots from other archaeological sites in Europe.

Literatura

- BEKIĆ, Luka (ur.): *Utvrda Čanjevo. Istraživanja 2003 – 2007*, Visoko: Hrvatski restauratorski zavod, 2008.
- BEKIĆ, Luka: *Keramika praškog tipa u Hrvatskoj* //

Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština (ur. Tomislav Šeparović), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010., 21–35.

- BEKIĆ, Luka: *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina. Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb – Gorican i njezinim prilaznim cestama*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2006.
- BRACHMANN, Hansjürgen: *Zur Entwicklung der slawischen Keramik im Elbe-Saale-Gebiet // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 93–110.
- CECH, Brigitte: *Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in thunau am Kamp (NÖ). Ein Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik // Zalai Múzeum 3, Zalaegerszeg*, 1991., 57–72.
- DULINICZ, Marek Dulnicz: *Die Slawen – das zersplitterte Volk // Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino* (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008., 13–19.
- FUSEK, Gabriel: *Formanalyse vollständiger Gefäße oder ein weiterer Versuch, frühmittelalterliche Keramikgefäße aus des Slowakei zu klassifizieren // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band II, Brno, 1995., 15–33.*
- GUŠTIN, Mitja: *Rani srednji vijek od alpskih obronaka do Panonije // Prilozi Instituta za arheologiju 24*, Zagreb, 2007., 289–300.
- GUŠTIN, Mitja: *Začetki slovanskega naseljavanja na Slovenskem // Časopis za zgodovino in narodopisje 2 – 3, Letnik 75, Nova vrsta 40, Maribor*, 2004., 253–265.
- GUŠTIN, Mitja; PAVLOVIČ, Daša: *Karakteristike najranije slavenske keramike. Primjer lonca iz objekta SO 11 s nalazišta Murska Sobota – Nova Tabla // Archeologia Adriatica III, Zadar*, 2009., 293–303.
- GUŠTIN, Mitja; TIEFENGRABER, Georg: *Oblike in kronologija zgodnj srednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti // Zgodnji Slovani. Zgodnj srednjeveške lončenine na obrobju vzhodnih Alp* (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002., 46–62.
- HANULIAK, Milan: *Methodik der Bearbeitung der Keramikkollektion aus Mužla – Čenkov und ihre Ergebnisse // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice, Band II, Brno, 1995., 39–50.*
- HILCZER-KURNATOWSKA, Zofia; KARA, Michal: *Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen // Slawische Keramik in Mitteleuropa*

- vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 121–141.
- KNIFIC, Timotej: *Lončenina v zgodnjosrednjeveških grobovih na Slovenskem // Zgodnji Slovani: Zgodnj srednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp / Die frühen Slawen: Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen* (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002., 115–128.
 - LIPOVAC VRKLJAN, Goranka; OŽANIĆ ROGULJIĆ, Ivana: *Distribucija crkveničke keramike kao prilog poznavanju rimskog gospodarstva // Senjski zbornik* Vol. 40, No. 1, Senj, 2013., 255–270.
 - MOŽDZIOCH, Slawomir: *Die Keramik der Sidling Bytom Odrzański in Schlesien. Ein Beitrag zur Theorie und Methode der Bearbeitung von frühmittelalterlicher Keramik // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band II, Brno, 1995., 143–154.*
 - POLESKI, Jacek: *Die Keramik des 7. – 11. Jahrhunderts in Klempolen // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 155–164.*
 - SEKELJ IVANČAN, Tajana: *Podravina u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Institut za arheologiju, 2010..
 - STAŃA, Čeněk: *Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren // Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Band I, Brno, 1994., 265–286.*
 - ŠARIĆ, Ivan: *Antičko nalazište u Novačkoj // Podravski zbornik '79* (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1979., 139–153.
 - TOMIČIĆ, Željko: *Keramika iz (ponekih) ranosrednjovjekovnih grobalja kontinentalnog dijela Hrvatske // Zgodnji Slovani. Zgodnj srednjevečke lončenina na obrobju vzhodnih Alp* (ur. Mitja Guštin), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002., 129–141.
 - TOMIČIĆ, Željko; JELINČIĆ, Kristina: *Suhopolje – Kliškovac. Od mjesta opisa do arheološke spoznaje*, Zagreb: Institut za arheologiju, 2011.
 - VALENT, Ivan: *Srednjovjekovna naseljenost koprivničke Podravine*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, diplomski rad, 2014.